

VICTOR TAKI

RUSIA
ȘI
TĂRILE
'
ROMÂNE

Imperiu, elite și reforme
între 1812 și 1834

Traducere din limba engleză de Sorin Cristescu
Prefață de Cosmin Popa

CORINT
ISTORIE

--2024--

- Vighel, Filip F. 206, 207, 208
 Villara, Alexandru 174, 218, 222,
 243, 245, 250, 275, 328, 438,
 515, 523
 Viollier, Jean 217, 251
 Vladimirescu, Tudor 155, 156,
 157, 158, 159, 160, 166, 167,
 168, 170, 171, 172, 173, 176,
 203, 219, 221, 337
 Vogoride, Ștefan 163, 164, 175,
 179, 367, 368
 Voinov, Aleksandr L. 227
 Voltaire 526
- Voronțov, Mihail S. 184, 195, 201,
 205, 206, 207, 208, 312, 327
 Voronțov, Semion R. 205
 Wellington, Arthur Wellesley,
 duce de 193, 194
 Wittgenstein, Piotr 158, 173, 227,
 228, 229, 262, 319
 Witt, K.I. 319, 320, 321, 322, 542
 Xenopol, A.D. 34, 181
 Zass, A.P. 78, 79

Cuprins

Prefață – <i>Despre reformele rusești în Țările Române sau de ce și cum a pierdut Rusia afecțiunea românilor...</i>	5
Introducere.....	27
Capitolul 1 – <i>Primele confruntări</i>	47
Confruntarea ruso-otomană și stabilirea regimului fanariot în Principatele Dunărene	51
Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi și protectoratul rusesc.....	61
Ocupația rusească a Moldovei și Țării Românești în perioada 1806–1812.....	72
Politica bisericească în vremea ocupației rusești ...	88
Capitolul 2 – <i>Provocări legate de o construcție imperială într-o epocă revoluționară</i>	101
„Proiectul grecesc” al lui Ioannis Kapodistrias.....	105
Experimentul basarabean al țarului Alexandru I... ..	113
Politica orientală a Rusiei și misiunea lui Stroganov	123
Implicarea Rusiei în administrația internă a Principatelor	133
Kapodistrias, țarul Alexandru I și revoluția greacă	147

Capitolul 3 – <i>Revoluțiile de la 1821 și impactul lor</i>	155
Anul 1821 și sentimentul antigrecesc din Moldova și din Țara Românească	160
Tensiunile dintre boieri și proiectele lor reformatoare	171
Boierii moldoveni radicali și conservatori.	179
Convenția de la Akkerman	192
Capitolul 4 – <i>De la Akkerman (1826)</i> <i>la Adrianopol (1829)</i>	205
Imperiul Rus și elitele din Moldova și din Țara Românească în perioada 1826–1828	211
Războiul din perioada 1828–1829 și ocupația rusească în Principatele Dunărene	224
Geneza programului de reforme	236
Instrucțiunile ministeriale și formarea Comitetului de reformă	244
Tratatul de pace de la Adrianopol	252
Capitolul 5 – <i>Regulamentele Organice și politica orientală a Rusiei</i>	261
Opoziția boierească față de Regulamentele Organice	267
Afacerea Antioh Sion și consecințele ei	275
Adoptarea Regulamentelor Organice de către Adunarea Obștească	284
Viziunea lui Kiseleff asupra Principatelor Dunărene și asupra politicii orientale a Rusiei	294
Capitolul 6 – <i>Un stat polițienesc bine organizat la Dunăre</i>	309
Epidemiile de ciumă și de holeră și instituirea carantinei pe Dunăre	313

Crearea miliției pământene și reforma poliției	327
Reforma fiscală și obligațiile țărănimii	336
Reforma administrativă și judecătorească	344
Supușii străini, mănăstirile închinat și cenzura	350
Capitolul 7 – <i>Politica rusească în Moldova și Țara Românească după 1834</i>	365
Rusia și problema unirii Principatelor Dunărene	369
Tensiuni politice în Moldova și în Țara Românească la finele anilor '30 ai secolului al XIX-lea	382
Un cordon sanitar pentru Imperiul Rus?	393
Limitele hegemoniei	406
Concluzii	421
Anexa 1	435
Anexa 2	437
Glosar	443
Mulțumirile autorului	447
Note	451
Bibliografie	575
Index	619

natură ideologică. Acei diplomați și militari ruși care au deplâns respectul țărilor față de Sfânta Alianță* și refuzul lor de a-și exercita avantajele în Balcani au fost, în egală măsură, însuflețiți de noțiunea pur ideologică a Rusiei imperiale, campioană apărătoare a creștinilor ortodocși. Astfel, s-ar putea argumenta că politica orientală a Rusiei din prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost definită de tensiuni ideologice conflictuale și a fost, în general, destul de *idealistă*. În același timp, această trăsătură a complicațiilor imperiale rusești din Balcani nu justifică acuzații de lipsă de realism. Desigur, niciunul dintre idealurile contradictorii din spatele politicilor țărilor nu promitea câștiguri materiale sau economice tangibile pentru Rusia, dar pe atunci niciun imperiu continental n-ar fi avut vreodată sens doar ca afacere. De îndată ce cineva recunoaște lipsa de sens a reducerii realismului politic la componenta sa mercantilă, ar putea să vadă că nimic nu era mai important pentru conducătorii și elitele imperiale decât idealurile în conformitate cu care căutau să remodeleze lumea.

* Sfânta Alianță este denumirea coaliției monarhice și legitimize propusă de țarul Alexandru I marilor puteri creștine Austria și Prusia, în vederea contracarării tendințelor revoluționare din perioada postnapoleoniană. Alianța a fost semnată la Paris, la 26 septembrie 1815. Un secol mai târziu s-a ajuns la concluzia că, prin termenul de „sfânt”, menit să reunească un monarh ortodox cu unul catolic, respectiv luteran, țarul Alexandru I urmărea de fapt excluderea sultanului otoman, musulman, de la aranjamentele politice din Europa (n. tr.).

Capitolul 1

Primele confruntări

De la apariția lor la mijlocul secolului al XIV-lea, Moldova și Țara Românească au fost state cu frontierele contestate de vecinii lor mai puternici, cum ar fi Hoarda de Aur, aflată în declin, sau regatele în ascensiune, maghiar și polonez¹. În primul secol al existenței lor, Principatele au fost influențate de Bizanțul în declin și de popoarele slave vecine². Aparent, deși etnicii români au constituit majoritatea supușilor domnitorilor moldoveni și munteni chiar de la bun început, folosirea slavonei bisericești de către cancelariile domnești până la sfârșitul secolului al XVI-lea atestă amploarea influențelor slave asupra Principatelor³. Spre sfârșitul Evului Mediu, Moldova și Țara Românească au intrat în orbita politică a Imperiului Otoman, unde au rămas până în secolul al XIX-lea.

Spre deosebire de teritoriile slave de la sud de Dunăre, unde cucerirea otomană a dezrădăcinat nobilimea indigenă și structurile de stat, Moldova și Țara Românească și-au păstrat autonomia în afacerile interne, au devenit vasale otomanilor și au fost obligate să plătească tribut anual (haraci), precum și să ofere sprijin militar sultanului în cursul campaniilor sale⁴.

Odată cu trecerea timpului, otomanii și-au întărit controlul asupra Moldovei și Țării Românești, privându-le de o forță militară eficientă, de o diplomatie independentă și impunând un monopol comercial. Cu toate acestea, Principatele și-au păstrat specificul instituțional și au rămas țări creștine ortodoxe, în care așezarea musulmanilor a fost teoretic interzisă. În cadrul tradiției juridice islamice, statutul lor era reglementat de noțiunea de *ahd* sau „acord”, semnificând o poziție intermediară între „Casa Islamului” (*dâr al-Islâm*) și „Casa războiului” (*dâr al-Harb*)⁵.

Stabilirea dominației otomane a slăbit puterea domnitorilor, care inițial s-au proclamat autocațari bizantini și au contribuit la întărirea clasei boierești. Slăbirea autorității princiare a dat boierilor posibilitatea de a crește impozitele și taxele boierești. Declinul instituțiilor egalitare ale „Oastei celei mari” și ale Adunării Țării, precum și epuizarea treptată a fondului funciar princiar i-au întărit și mai mult pe boieri, care au ajuns să controleze cea mai mare parte a pământului alături de marii proprietari ecleziastici. După impunerea monopolului comercial otoman asupra Principatelor, moșiile boierești au început să producă animale și cereale pentru Constantinopol. Costurile acestei cooperări economice cu otomanii au fost suportate de țărani, care s-au trezit treptat deveniți iobagi. Dominația boierilor în mediul rural a fost similară cu hegemonia lor economică și socială în orașe⁶.

Ascendența economică și socială a boierilor s-a reflectat în creșterea influenței lor politice, care a transformat sistemul politic al Principatelor într-o oligarhie boierească⁷. Acest lucru este valabil mai ales pentru secolul al XVII-lea, când mai

multe familii mari – precum Movilă, Ureche ori Costin – au monopolizat funcții importante în Divanul (guvernul) boieresc, precum și în alegerile domnilor, impunându-le condiții similare cu *pacta conventa* poloneză⁸. În același timp, în ciuda pozițiilor lor sociale și economice importante, boierii n-au reușit niciodată să-și instituționalizeze puterea în instituții reprezentative oficiale. Rivalitatea facțiunilor boierești și pătrunderea a numeroase elemente străine (în principal grecești) au compromis unitatea clasei boierești din Principate⁹. Absența dreptului de primogenitură, productivitatea scăzută a pământului și redistribuirea frecventă a pământurilor au împiedicat formarea unei opoziții notabile în fața tendințelor autoritare ale domnitorilor pe o bază teritorială fermă. În cele din urmă, acestea au făcut ca stăpânirea asupra poporului să fie mai importantă decât stăpânirea asupra pământului¹⁰. Aceiași factori explică lipsa autosuficienței economice, care în cele din urmă i-a făcut pe boierii din Principate dependenți de funcțiile publice. Prin urmare, elitele Principatelor reprezentau o variantă a unei aristocrații subordonate domniei, organizată în clanuri și rețele de patronaj care concureau pentru favoarea domnitorului și uneori îl controlau efectiv, dar care n-au reușit niciodată să întemeieze o „republică” aristocratică instituționalizată, după modelul Uniunii polono-lituaniene¹¹.

Consolidarea politică incompletă a statutului boieresc a fost compensată de dependența crescândă a domnitorilor de bunăvoința otomanilor. Aceștia din urmă controlau numirea domnitorilor în Țara Românească din 1462 și în Moldova din 1538 și, cu timpul, amestecul lor în alegerea domnitorului

tindea să fie tot mai frecvent și mai arbitrar. Din cauza slăbirii puterii otomane, la sfârșitul secolului al XVII-lea, aceștia au schimbat domnitorii cu o frecvență tot mai mare, ca o modalitate de a menține loialitatea Principatelor și de a-și spori veniturile. Încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, sume mari erau oferite autorităților otomane de către candidații la funcția de domnitor. În secolul al XVII-lea, durata medie a domniei era de patru ani și jumătate pentru Țara Românească, respectiv doi ani și jumătate pentru Moldova, în timp ce valoarea tributului otoman a crescut exponențial¹².

În același timp, pe toată perioada dominației otomane, Principatele au fost contestate de alte puteri imperiale, a căror influență putea fi deosebit de mare în momentele de slăbiciune otomană. Astfel, prima perioadă de criză pentru Imperiul Otoman, de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, a fost exploatată pe deplin de puternicii aristocrați ai Uniunii polono-lituaniene, precum și de hatmanii cazacilor ucraineni, care în mai multe rânduri au căutat să-și plaseze propriii candidați pe tronurile Principatelor. După relativa stabilizare a dominației otomane în Moldova și Țara Românească în al doilea sfert al secolului al XVII-lea, Principatele s-au transformat din nou în obiective râvnite de imperiile rivale. Alături de cazacii ucraineni răzvrățiți ai lui Bogdan Hmelnițki* și de polonezii cruciați ai lui Ioan al III-lea

* Bogdan Zinovi Mihailovici Hmelnițki (circa 1595–1657), hatman cazac, liderul Hatmanatului cazacilor zaporozjeni din Ucraina, conducător al răscoalei împotriva magnaților polono-lituanieni (1648–1654), care a dus la apariția statului cazăcesc. În ianuarie 1654 Hmelnițki a încheiat tratatul de la Pereiaslav cu Țaratul Rusiei, care avea să ducă în cele din urmă la înglobarea Ucrainei în Imperiul Rus (n. tr.).

Sobieski*, această contestare a implicat din ce în ce mai mult singura putere ortodoxă suverană din epocă: Țaratul Moscovei.

Confruntarea ruso-otomană și stabilirea regimului fanariot în Principatele Dunărene

„Lumina vine și de la Moscova”, scria mitropolitul Moldovei, Dosoftei**, la sfârșitul secolului al XVII-lea. Important scriitor religios, Dosoftei ocupă un loc de cinste în istoria Bisericii Moldovei datorită traducerilor sale românești de cărți liturgice din slavona veche bisericească. Tipărite grație tiparniței pe care a primit-o de la țarul Moscovei, Feodor Alexeevici***, în 1681, aceste traduceri au făcut posibilă desfășurarea slujbelor religioase în limba română¹³. Dosoftei a condus biserica din Moldova timp de 14 ani, timp în care a participat la negocieri cu Moscova, cu scopul de a aduce Moldova sub suzeranitate moscovită¹⁴. Acest lucru a compromis prestigiul lui Dosoftei în ochii stăpânilor otomani ai Moldovei și, în cele din urmă, mitropolitul a trebuit să fugă în Polonia, împreună cu armata lui Ioan Sobieski, care a ocupat pentru scurt timp Moldova în 1686. De mai multe ori în timpul exilului său

* Ioan al III-lea Sobieski (1629–1696), nobil polonez. În noiembrie 1673 a cucerit cetatea Hotin și a fost ales rege al Uniunii polono-lituaniene de la 19 mai 1674 până la moartea sa. Celebru pentru faptul că în 1683 a venit în ajutorul Vienei asediate de otomanii pe care i-a învins și-a pus pe fugă la Kahlenberg, la 12 septembrie acel an (n. tr.).

** Dosoftei, nume la naștere Dimitrie Barilă (1624–1693), cărturar român, episcop de Huși (1658–1660) și apoi de Roman (1660–1671), mitropolit al Moldovei (1671–1674 și 1675–1686), poet și traducător. Din 1686 s-a exilat în Polonia până la sfârșitul vieții. În anul 2005 Biserica Ortodoxă Română l-a trecut în rândul sfinților, fiind prăznuit la 13 decembrie (n. tr.).

*** Feodor Alexeevici (1661–1682), țar al Moscovei (1676–1682) (n. tr.).

polonez, Dosoftei, ca mulți alți clerici ortodocși de rang înalt din Imperiul Otoman, a cerut și a primit ajutor financiar de la Moscova¹⁵. Deși unele relatări indică faptul că Dosoftei a murit la Żółkiew, în Polonia, în 1693, potrivit altor relatări, el a sosit în Rusia în acel an, a fost primit favorabil de Petru cel Mare și a murit la Moscova în 1701, la scurt timp după ce a fost numit mitropolit de Azov, dar înainte de a putea prelua funcția¹⁶.

Activitățile lui Dosoftei ilustrează atât atitudinile inițiale ale elitelor moldovene și muntene față de Moscova/Rusia, cât și rolul înaltului cler ortodox în medierea relațiilor timpurii dintre Principate și singura putere ortodoxă suverană¹⁷. De asemenea, ele demonstrează că liderii populației creștine din sud-estul Europei au recunoscut rapid oportunitățile ivite odată cu apariția Rusiei ca mare putere și cu începutul retragerii otomane din Europa. Astfel, în 1649, patriarhul Ierusalimului, Paisie, a trimis un mesaj țarului Alexei Mihailovici*, cu invitația de a se alătura domnitorilor moldoveni și munteni într-o campanie de cucerire a Constantinopolului, „pentru că, deocamdată, puterea turcului este epuizată”¹⁸. Mitropolitul moldovean Ghedeon a adus același mesaj de la domnitorii Vasile Lupu (1634–1653) și Gheorghe Ștefan (1653–1658), care au propus o alianță anti-otomană și, respectiv, acceptarea suveranității Moscovei asupra principatului¹⁹. Clerul grec a propagat ideea luptei antiotomane spre finele acestui secol. În consecință, în 1688, arhimandritul mănăstirii Sf. Pavel de la Muntele Athos, Isaia, a adus la Moscova mesaje de la fostul patriarh al Constantinopolului, Dionisie, de la domnitorul Țării Românești, Șerban Cantacuzino, de la domnitorul Moldovei, Constantin Cantemir, și de la patriarhul

* Alexei Mihailovici (1624–1676), țar al Moscovei (1645–1676), tatăl țarului Ivan al V-lea și al lui Petru I cel Mare (n. tr.).

sârb, Arsenie al III-lea²⁰. În numele lor, Isaia i-a chemat pe tinerii țari ruși, Ivan și Petru, la un război sfânt pentru eliberarea Bisericii Ortodoxe și a declarat că „în prezent, întregul stat turc a primit o pedeapsă aspră de la Dumnezeu și mulțimea musulmanilor (*busurmanstvo*) se apropie de distrugerea totală”²¹.

În mod remarcabil, astfel de rugăminți arată că supușii ortodocși greci ai sultanului au ajuns să-i perceapă pe țarii moscoviți ca protectori ai lor, înainte ca aceștia din urmă să fie hotărâți să adopte ei înșiși o astfel de atitudine. Deși Aleksei Mihailovici a fost de acord să accepte Moldova sub suzeranitatea sa în 1656, el a refuzat, în cele din urmă, să trimită la Iași solia care trebuia să primească jurământul de loialitate al principatului²². Cinci ani mai târziu, țarul a poruncit guvernatorului Kievului să declare reprezentantului domnitorului moldovean Constantin Șerban că „există o veche prietenie” între sultan și țar, astfel că acesta din urmă nu poate accepta supunerea primului „sub înalta sa protecție”²³. În mod clar, Aleksei Mihailovici nu dorea să-i supere pe otomani, la fel ca și tatăl său, Mihail Feodorovici, care le-a returnat în 1641 cetatea Azov, capturată de cazacii de pe Don cu câțiva ani mai devreme. Drept urmare, au trecut aproape trei decenii între mesajul patriarhului Paisie către țarul Aleksei Mihailovici și izbucnirea primului mare război ruso-otoman din perioada 1677–1681, condus de fiul lui Alexei, țarul Feodor Alekseevici.

În cursul războaielor ruso-otomane de la sfârșitul secolului al XVII-lea și din tot secolul al XVIII-lea, apelurile la protecție și declarațiile de loialitate au devenit o rutină în cererile domnitorilor, boierilor și înalților clerici ai țărilor. Petru cel Mare a primit cereri de a crea un protectorat sau o alianță de la un principe muntean și trei principii moldoveni înainte de a încheia tratatul de la Luțk, din aprilie 1711, cu domnitorul

moldovean Dimitrie Cantemir, în ajunul campaniei nefaste de pe Prut²⁴. În același timp, o scurtă trecere în revistă a condițiilor tratatelor ruso-moldovene din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea demonstrează că, încă de la început, domnitorii și boierii moldoveni și munteni au fost gata să se supună „înaltei protecții suverane” a țarului, dar în anumite condiții. De obicei, astfel de condiții includeau autonomia internă și păstrarea drepturilor lor tradiționale și a legilor țării, indiferent de modul în care acestea erau interpretate. De exemplu, tratatul din 1656 dintre Gheorghe Ștefan și Aleksei Mihailovici prevedea că domnitorul moldovean va fi întotdeauna ales dintre autohtoni și va păstra prerogativele tradiționale ale demnității sale, în același timp restabilind autoritatea domnitorului asupra așa-numitelor raiale – orașele și cetățile de graniță care fuseseră anexate de otomani²⁵. În mod similar, condițiile în care boierii moldoveni erau gata să jure credință țarului Alexei în 1674 se refereau la „obiceiurile țării noastre” și la „vechile drepturi” și prevedeau dreptul de a alege domnitorul, precum și dregătorii laici și bisericești. Boierii au mai cerut și restabilirea integrității teritoriale a principatului pe care, sub influența conceptelor politice poloneze, l-au numit o comunitate (*Rzeczpospolita*)²⁶. În cele din urmă, hrisovul (diploma) emis de Petru cel Mare lui Cantemir asigura stăpânirea ereditară a acestuia asupra Moldovei și afirma puterea deplină a domnitorului asupra boierilor și orașelor, precum și asupra raialelor otomane „în conformitate cu vechiul obicei moldovenesc”²⁷.

Eșecul campaniei lui Petru cel Mare de pe Prut a scos la iveală absența unui sprijin ferm din partea elitelor moldovene și muntene²⁸. Acestea din urmă nu erau atât de divizate în atitudinea lor față de Rusia, cât erau de divizate între ele²⁹.

Cea mai evidentă manifestare a acestui conflict intern a fost dușmănia dintre Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir, fiecare dintre ei imaginându-se pe sine și pe urmașii săi pe tronul ambelor Principate. Cantemir a fost numit domnitor al Moldovei în noiembrie 1710 ca o contrapondere la Brâncoveanu, ale cărui relații anterioare cu Petru cel Mare îi îngrijorau pe otomani. Atât otomanii, cât și boierii moldoveni nu aveau îndoieli cu privire la loialitatea lui Dimitrie Cantemir față de sultan. Petrecuse mulți ani ca ostatic la Constantinopol în timpul domniei tatălui său, Constantin Cantemir, domnitorul Moldovei în perioada 1685–1693, și a folosit acest timp pentru a stăpâni limba și cultura otomană. Cu toate acestea, tocmai cunoștințele inegalabile ale lui Cantemir despre mecanismele interne ale Imperiului Otoman l-au convins de inevitabilitatea înfrângerii sale într-un război împotriva Rusiei și l-au determinat să semneze tratatul secret de la Luțk cu țarul³⁰. Când Brâncoveanu a aflat despre alianța lui Cantemir cu rușii, nu numai că nu și-a propus să împiedice trecerea Dunării de către otomani, dar l-a sprijinit cu ardoare pe marele vizir, pentru a-și demonstra loialitatea sa față de Poartă în comparație cu „trădarea” lui Cantemir. Cu toate acestea, un astfel de comportament cu greu justifică imaginea „trădătorului Brâncoveanu”, apărută în percepția rusă asupra campaniei de pe Prut. Comportamentul divergent al domnitorilor moldoveni și munteni în primăvara și vara anului 1711 a fost determinat, mai presus de toate, de distanța relativă sau de apropierea de trupele rusești și otomane.

Antagonismul aprig dintre domnitor și boieri a fost un alt factor care a afectat rezultatul campaniei. În general, moldovenii simpatizau cu ideea unei alianțe cu Rusia, dar, în același timp, erau îngrijorați de perspectiva domniei ereditare